

תולדות היהודים בלוב

סקירה קצרה¹

אין לנו ידיעות ברורות על ראשית התיישבות או הימצאות יהודים בלוב. יש אומרים, שהם ישבו שם קודם חורבן הבית הראשון (המאה הששית לפסה"ס). הסופר הביזאנטי פרוקופיוס² (490-562 לסה"ס) כותב, שהכובש ביליצריו נכנס לבוריון שבסקירת (לוב), ויהודי המקום הראו לו בית כנסת שנבנה בימי שלמה. טאקיטוס³ מביא דעת אחרים, ש"אומרים, כי היהודים הוגלו מן האי כרתים והתיישבו בקצווי ארץ לוב בזמן בו גורש סאטורנוס והודח ממלכותו ביד יופיטר⁴. בתקופת השלטון הרומי הייתה קהילה עשירה בטרופוליטניה, שנהנתה מאוטונומיה לאומית ודתית. גם קיריני הייתה למרכז חשוב ביותר ליהודים, והתפתחו בה חיים תרבותיים ואמנותיים. ישוע, ההסטוריון של מלחמת המכבים, היה מעיר זו.

קיריני הייתה פרובינציה של הסינאט. באותם ימים הורשע אנטוניוס פלאמה (FLAMMA), שנתבע לדין ע"י אנשי קיריני עפ"י חוק העושק. חוק זה נועד לעשות דין בנציבים העושקים את אנשי הפרובינציות, ועפ"י חוק זה הוא הוגלה בשל אכזריותו. בימי אוגוסטוס קיסר תפסו היהודים עמדות חשובות ויכלו אף לשלוח תרומות לבית המקדש שבירושלים⁵, אלא שהמתיחות בימי טריאנוס הביאה את יהודי קיריני למרד הגדול (115-117 לסה"ס), שבעקבותיו התוצאות היו חמורות מאוד⁶. בחורבות ערים קדומות נמצאו שברי כתובות, פיתוחי סמלים ומטבעות של מלכי יהודה האחרונים, מהם נמצאים במוזיאון בטרופולי "MUSEO LIBICO".

יש מסורת קדומה בפי היהודים יושבי ההר, כי אחד משרי הצבא של טיטוס, הנקרא בשם היווני פנגור (נוכר במדרש איכה) הביא שלושים אלף יהודים ללוב והושיבם בהרי (הגיבל). "ספר היוחסין" ל' אברהם זכות מאשר מסורת זו. ידוע, כי "כפר היהודים הקיסרי" הנמצא בלב הסקירת הוא מושבה יהודית-רומית. נוכחות היהודים בין שבטי הקרננים הביאה ליהודים של רבים מהם.

1. אין בסקירה קצרה זו כל כוונה להציג מחקר יסודי ומעמיק, אלא לתת לקורא מעט ידיעות ובקווים כלליים מאוד מושג מה על תולדות יהודי לוב. ייתכן וארחיב את היריעה בשלב מאוחר יותר.
2. פרוקופיוס, הסטוריון תולדות ימי העולם של זמנו, כתב, כי בעיר בוריון שבמחוז טרופולי, הייתה ממשלה יהודית, לחמה ביוסטיניאן ולבסוף גברה. יזו על היהודים. יוסטיניאן שנה את יהודי טרופולי יותר משאר היהודים שבארצות ממשלתו. הוא גזר עליהם גזרות רבות: לא לחוג את חג הפסח במועדו, כי אם אחר הפסחא של הנוצרים; לא לכתוב בלשון הקודש; לא לדרוש בתושבע"פ, ופסל אותם לעדות ולשבועה נגד הנוצרים ולבסוף הכריחם להמיר דתם, ולוא – יתחייבו בנפשם.
3. טאקיטוס קורנליוס, דברי הימים, תרגמה שרה דבורצקי, מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"ה.
4. הוא האל סאטורנוס, שהודח לפי האגדה היוונית ממשלת העולם ע"י יופיטר. הרומאים ידעו היטב, שהיהודים שומרים את יום השבת, המכונה בפייהם "יום סאטורנוס" (SATURNI DIES), ולכן תלו בהם את פולחן סאטורנוס. וכך כרכו את גירוש היהודים מכרתים בהדחתו של סאטורנוס.
5. קדמוניות ליוסף בן מתתיהו יד, ו.
6. אפלבאום שמעון, יהודים ויוונים בקיריני הקדומה, מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"ט.

מפת ממלכת רומא בימי אספסיינוס
(מתוך: תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד לגדליה אלון)

היהודים בעיר עית⁷ (OEA), היא טריפולי של היום, נזכרו ע"י ההגמון אגוסטינוס בשנת 400 בערך. הוא מציין שהיו בניהם יודעי ספר. בזמנו עלו הוונדלים על אפריקה והתגברו עליה בעזרת הפרפרים, ואז תפס שבת נפוסה, שעמד בדת היהודית, את כל אזור הים של טריפולי. במאה השביעית נלחמו היהודים עם שאר העמים במוסלמים כובשי הארץ. היהודים הם שהקימו את "ג'זור אליהוד" – ארמונות ששרידיהם קיימים עד היום. כיבוש לוב ע"י המוסלמים במחצית המאה השביעית הביא עמו יהודים מגלילות ערב וסוריה. מאז חדרה הלשון הערבית והכתב הכופי המיוחד. יהודי לוב היו בקשר הדוק עם יהודי מצרים ואיטליה. תחילת הכיבוש הערבי הייתה קשה ליהודים. כך גם בתקופת אלמוהאדים. "ברית עמר" קבעה שורת הפליות לרעה בתחום החברתי והפניסקאלי, אבל הבטיחה להם מעמד של "מיעוט מוגן". בתעודות הגניזה של מצרים נזכרים יהודי טריפולי, ברקה ולבדה. בקרבת טריפולי נמצאה בימינו מצבה של תלמיד חכם משנת ד' אלפים תשכ"ג. בראשית האלף השני לספירת הנוצרים כבר היו קיימות הקהילות הגדולות של לוב. פרופ' נחום סלושץ שביקר בלוב מצא כתובות בעברית מלפני אלף שנה בערך. באזור ההר (הגיבל) מצא כתובות משנת ד"א תתק"ט. רק במאה השש־עשרה עזבו היהודים את הר נפוסה וגרו בטרפולי ובנותיה, חוץ לשלושה כפרים – אחד בפרן ושניים בהרי גיראן – שנעזבו עם קום המדינה, ותושביהם עלו ארצה.

7. אולי אויה.

זה השער ל"י צדיקים יבואו בו

ס פ ר

כתם פז ח"ב

ספר"א דמרי טכ פירוש על ס' בראשית הסוחר הקדום להרשב"א וז"ל
חברו הגאון המקובל האלטר עיר וקדיש כמוהר"ר שמועון לביא
אזקל בטרופולו המערב ז"ל והיה שחן ונבוו הספר סמוך
למאמרים ומהשנים שנה ולא שלטא כ"ס עינא ואשתכח בינוא דכהנא רכס
סחכס השלם סדר והטפסר כח"ר יישועה הבהן טנוגי
נר"ו חתמא תונם ז"ל וכות סחכר ז"ל ספורתם לו ועתס
סאירו ברקיו תכל עז סיקר ונככר סדר והטפסר כס"ל יצחק
לביה כלפון יסי אלסיו עמו אשר נדיבות יען ליחידיו
סגולה אנשי חיל הגבורים ומעולים
מטרופולו יע"א לסויל וסכ מכיסא"ס אשר ככרכתו ומכוסו וז' אגלי
תנלא ואבוני הננא עליסס ובל ורעס יסי שלס בחילס שלוס סארמנותס
בשוכס ומת יושעון אכיר •

נדפס בליוורנו יע"א

סנת הן עם כלביא יקיס וכא"רי יתנפס

ברפוס סחזוכס סל סחכס כמוס"רר אליעזר סערון נר"ו

Con Approvatiō

קודם גירוש ספרד הייתה בטריפולי קהילה עשירה וחשובה, ולפי "ספר היוחסין" לר' א' זכות היו בה "שמונה מאות בעלי בתים ובהם חכמים ונבונים"⁸. תשובות חכמי ספרד מזכירות אותה.

בשנת 1510 כבש מלך ספרד את טריפולי וסביבותיה. קהילה חשובה נמצאה אז בטריפולי. המלך שבה את יהודיה והובילם לנאפולי. בתקופת כיבוש ספרדים (וגם בתקופה המלטזית) באה ליהודים תקופת קשיים וירידה כלכלית עצומה בשל המלחמות, ההגבלות וניתוק הקשר עם אחיהם היהודים.

כיבוש התורכים הביא את יושבי הר נפוסה לטריפולי, ובכך נתחדשו חיי הקהילה. בשנת הש"ט הגיע הרב המקובל ר' שמעון לביא לטריפולי בדרכו לארץ, וכיון שמצבם הרוחני של היהודים היה בכי רע, החליט להישאר ולהרביץ בהם תורה⁹. הוא חיבר את ספריו המונומנטליים על הזוהר בשם "כתם פז", וכן כתב את הפיוט המפורסם "בר יוחאי" המושר בפי כל קהילות ישראל בעולם. יהודי לוב תרגמו את הפיוט לערבית והוסיפו מפירושיהם עליו¹⁰.

אמונת השבתאות שהגיעה גם היא לטריפולי (היתכ"ד) נבלמה בהשפעת חכמי איטליה ולא החזיקה מעמד. ואולם יש לציין שהיא גרמה להתפשטות הקבלה המעשית. השלטון התורכי בלוב הביא עמו בטחון חיים, אבל לא בטחון הרכוש, ולא חיי כבוד. היהודים היו טובעי המטבעות, מייצרי הנשק של השלטונות, המתווכים והסוחרים בשלל שודדי הים. הם עסקו בפדיון שבויים נוצרים ובסחר האורחות שהתנהלו בין כרכי הים ובין ארצות סודאן. ברם אין חיים קלים ליהודים. קנאים מוסלמים, פחות ומושלים ישירים של תורכיה פגעו בהם. עד היום חוגגים יהודי לוב שני חגי פורים מקומיים: פורים אשירף (היתס"ד) ופורים ברגל (היתקני"ה). בימי שלטון הקרמנלי (1711-1835) הוטב מצב היהודים. היו ביניהם יועצים, גובי מסים, מנהלים של עסקי המושלים, והם שימשו גם קונסולים של ממלכות אירופה. ובכל זאת סבלו הם מן העושק והחמס משכניהם המוסלמים וגם ממגפות איומות. משנת 1835 שוב החלו לסבול מן הפחות של השלטון הישיר בקושטא.

הכיבוש האיטלקי (1911) היטיב בהתחלה את המצב החוקי והאזרחי של היהודים. היו ביניהם סוחרים, בעלי השכלה, צורפים ועוסקים במתכות. מוסדות תורה, צדקה וחסד פיארו את חיי הקהילה. טריפולי הפכה להיות קהילה מרכזית בצפון אפריקה, עד שקפץ על היהודים רוגזן של רדיפות היטלר ובעקבותיו הפשיזם. הוקמו מחנות ריכוז ומחנות עבודה, ויהודים רבים מצאו את מותם שם. גם למחנות ההשמדה באירופה נשלחו יהודים מלוב.

במלחמת העולם השנייה כבשה אנגליה את לוב (1943). בימיה היו שני פוגרומים ביהודי לוב (1945, 1948). רבים נהרגו ונפצעו, בתים נשרפו, בתי כנסת נשדדו ורכוש רב ניזק.

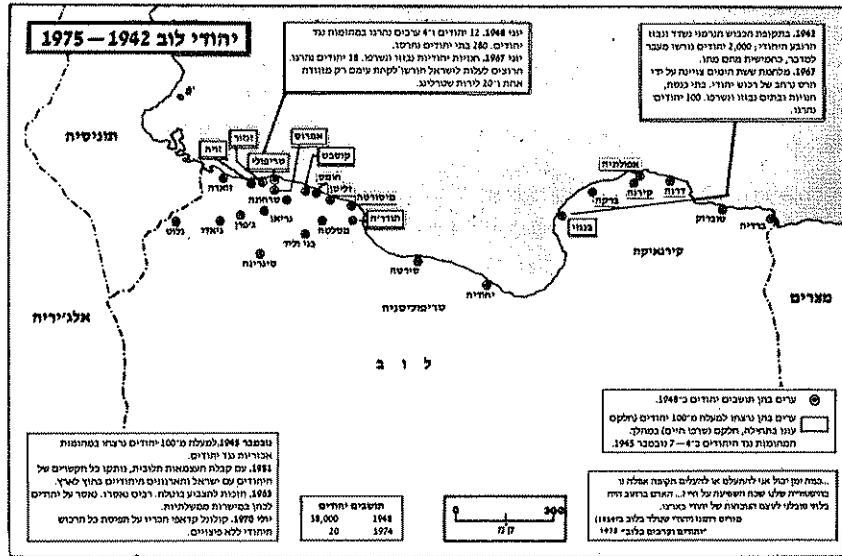
בראשית המאה התשע-עשרה החלה לפעול בלוב התנועה הציונית, הוקמו תנועות נוער, קבוצות הכשרה וספורט, שעם הכמיהה לציון והרצון לקיים חיים יהודיים מלאים בארץ האבות, הביאו להעפלה ואח"כ לעלייה המונית לארץ. מתוך 35,000 יהודים, שנמנו בלוב לפני קום המדינה, עלו למעלה מ-31,000 נפש. ב-1951 קיבלה לוב את עצמאותה. בתקופת אידריס הראשון הוענקו זכויות מסוימות ליהודים, ואולם חלקן הגדול לא

8. ראה גם בספר "עמק הבכא" לר' יוסף הכהן.

9. ראה "שם הגדולים" להחיד"א, ערך "שמעון בן לביא".

10. ראה נספח.

מומש. אט"אט הורע מצבם, במיוחד בתקופתו של מועמר קדאפי. אחרי מלחמת ששת הימים יצאו יהודים מלוב. 4,500 מהם עברו לאיטליה, והשאר עלו ארצה. אחרון היהודים עזב את טריפולי (לוב) באוקטובר 1987. זו הייתה משפחה בת שמונה נפשות בשם משפחת ברנס (בראק)¹¹.

מפת יהודי לוב 1942-1975
(מתוך אטלס להיסטוריה לגילברט)

נספח

בר יוחאי*

מוזמן בר יוחאי בשרה ערבי

בר יוחאי גמשתת אשריה. שמן ששון מחבריה;

בר יוחאי

אעטיו לאלהכם שברה גמיע מנהו חי

יפכנא מן כל גצרה בזכות בר יוחאי;

שמן משחת קדש. גמשחת, ממדת הקדש. נשאת צין

נר הקדש. חבוש על ראשה פארה; בר יוחאי

11. ידיעה זו קיבלתי ממר רפאל פדלון, שחי היום באיטליה (רומא) ומכיר אישית את משפחת ברנס. * מתוך הספר "שאו זמרה", בהוצאת ועד הקהילות לוב בישראל.

זית דהינת אלקיס מדהון נהאר אלעיד
פי בניאן אלמקיס נעמלו פרח גדיד

תאג נוואר מערדס פוק ראץ מלך דוד
ומנפת באלחגרה בזכות בר יוחאי:

מושב טוב ישבת. יום נסת, יום אשר פרחת. במקצרת
צורים שעמדת. שם קנית הודך והדרה: בר יוחאי

מקעד מליח ומכתאר פי בלארנא ציון
חמא מערה ושגור פי מקאם רבי שמעון
אשכון כיפו משפור פי וטאן מירון
כיף חכרג לצחרה נאדי בר יוחאי:

עצי שטים עומדים. למודי ?? הם לומדים, אור מקלא
אור היקוד הם יוקדים. הלא הפה ירוף מוריה:
בר יוחאי

עוד אלצנד ואלענבר ואקפין פי בית אללה
בליאקות ואלמרמר אלהיכל יתעללא
בזכות רבי אלעזר ינגינא מן אלכא
ויגמענא באלקדרה בזכות בר יוחאי:

ולשדה פפוחים. עלית. ללקוט בו מרקחים. סוד תורה
קציצים ופרחים. נעשה אדם נאמר בעבורה:
בר יוחאי

ולשגרת אלחפאח טלעת דאך אלנהאר
נטלק ורד מפתח סודות אלזוהר
מא אקוא דוך אלריאח פי וסט אלדוואר
מעא צחאבהו פי אלריא סידי בר יוחאי:

נאורת בגבורה. ובמלקמת אש דת השערה. וחרב
הוצאת מתערה. שלפת נגד צורריה: בר יוחאי

תחזומת באלגברווה פי ערק אלזוהר
מתל אלגמר פי אלצווה תוקד בלא שראר
פי ירך סוף אלקווה יא סעד פנהו חצר
ליך תואתי אלשכרה סידי בר יוחאי:

למקום אבני שיש. הגעת. לפני אריה ליש. גם גלת
כותרת על עיש. תשורי ומי ישוריה: בר יוחאי

מוצע חגר אליקות חמא נול אלפתאב
וגה אלציד פי אלמלכות אנתי ואלאצחאב
תפכנא מן פס אלמות ומן אלדוד ואלתראב
ותפכנא מן כל גצרה בזכות בר יוחאי

בְּקִדְשׁ הַקִּדְשִׁים. קו יְרוּקִי, מְחֻדָּשׁ הַקִּדְשִׁים. שְׁבַע שְׁבָתוֹת

סוּד חֲמִשִּׁים. קִשְׁרָתָ קִשְׁרֵי שֵׁין קִשְׁרֵיהּ: בר יוחאי

פי קרס אלמקדסין אצחאבהו אלפל מעאה
תיגאן דהב מלבוסין כאלסלטאן פי אלכלעה
פי דוך איאם אלכמסין וסואבע סבעה
תעדאת עליהם גצרה פכהם בר יוחאי:

יֹדֵד חֲכֵמָה קְדוּמָה. הַשְּׁקֵפְתָּ, לְכַבֹּדוּ פְּנִימָה. לִיב

נְתִיבוֹת רְאִשִׁית תְּרוּמָה. אֶת כְּרוּב מְקַשֵּׁח זֵיו

אוֹרְהָ: בר יוחאי

יֹדֵד פי אלחרוף צנירה פי אלחדאקה סבקת
שריעת רבנא כתירא בסבעין וגה תפסרת
לו נזיד נברע שירה ופמי מא יסכת
ולא נשבץ מן לאדרא מן פס בר יוחאי:

אוֹר מְפֹלָא רוּם מְעֵלָה. יִרְאֶת מְלַהֲבִיט פִּי רַב לָהּ.

מְעֵלוּמָה וְזֵין קוֹרָא לָהּ. נִמְתָּ עֵין לֹא תִשׁוּרְהָ:

בר יו. א'

זיו עגיב ועאלי קוי ומנהו נכאף
מנתק לסאנך גאלי יא סעד מנהו שאף
מוחאל אלעין תרחכא לי חתא נשוף אלאוצאף
מוחאל אלעין תארא גירך אלא בר יוחאי:

אֲשֵׁרֵי יוֹלְדוּתָהּ. אֲשֵׁרֵי הָעַם הֵם לְמוֹדְתָהּ. וְאֲשֵׁרֵי הָעוֹמְדִים

עַל סוּדָהּ: לְבוּשֵׁי חֶשֶׁן תְּמִיָּה וְאוֹרְהָ: בר יוחאי

יא מסקל אלואלדה יא מסקל קומ,
אלחאצרין פי אלקעדה יסמעו מן פמך
ליך נדרי אלועדה ונסממי באסמך
פי אלציקה ואלגצרה נאדי בר יוחאי:

נְמַשְׁחָתָ אֲשֵׁרֵיהּ. שְׁמֵן שְׁשׁוֹן מִתְבַּרְיָהּ: בר יוחאי

* * *